

Лащук О. М.,

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри німецької філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

БІНАРНИЙ КОНЦЕПТ NÄHE: РЕЗУЛЬТАТИ ВІЛЬНОГО АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню образного складника концепту NÄHE шляхом проведення вільного асоціативного експерименту, що дало змогу встановити специфіку наповнення концепту NÄHE у німецькій мовній свідомості. У ньому взяли участь 100 носіїв німецької мови, представників різних професій і соціальних груп. Вік інформантів – 17–80 років. Рідна мова – німецька. Результати тестування розділилися на чотири групи залежно від емоційного (*wohlführend, fröhlich, mitfühlend, warmherzig, einfühlsam, kuschelig, Wohlgefühl, Fröhlichkeit, Freude*), інтелектуального (*Intelligenz, Gemeinsamkeit, Erfolg, unbeschwert*), фізичного (*Kontakt, Körperberührung, Sex, Umarmung, Hilfsbereitschaft, Partnerschaft*) й духовного (*Heiligkeit, Vertrauen, Menschlichkeit, harmonisch, sicher, geborgen, hoffnungsvoll, glücklich*) досвіду. Найбільша кількісна репрезентація – це «*Liebe*» (любов) 68%, «*Familie*» (сім'я) 58%, «*Freunde*» (друзі) 57%. Це свідчить про важливу цінність для носіїв мови та сприймається як невід'ємний атрибут щасливого існування людини в суспільстві. На основі аналізу безпосередніх асоціативних реакцій інформантів на ім'я концепту здійснено верифікацію моделі концепту з подальшим розподілом на чотири рівні особистісного простору (Я-світ/ *Ich-Welt* 16%, Спів-світ/ *Mit-Welt* 75%, Навколо-світ/ *Um-Welt* 6%, Чужо-світ/ *Fremd-Welt* 3%). Метафоричність близькості втілює локативний образ домівки, гнізда, батьківщини (*Haus, Umhaus, Zuhause, Wohnung, Nest, Heimat*); природи (*Boden, Luft, Wasser, Meer, Wälder, Strand*); теплові образи: тепло/*Wärme*, сонце/*Sonne*, сонячні промені/*Sonnenstrahlen*, ясність/*Helligkeit*, світло від свічі/*Kerzenschein*, вогонь/*Feuer*, камін/*Kamin*, світло/*Licht*, які продукують не лише тепло, а й світло.

Ключові слова: бінарний концепт, вільний асоціативний експеримент, когнітивна метафора, образний складник, рівні особистісного простору.

Постановка проблеми. Концепт є центральним і найбільш суперечливим поняттям лінгвокогнітології, вирізняючись неоднозначністю свого тлумачення. Ми досліджуємо бінарний концепт NÄHE з урахуванням усіх поглядів сучасного розуміння терміна концепт, а саме його когнітивної природи, мовної вираженості й приналежності до культурно маркованих сутностей.

Аналіз останніх досліджень. Концепт характеризується наявністю низки ознак: неізолюваність (зв'язок з іншими концептами); відкритість (необмеженість змісту концепту); наявність концепту в межах структурованих концептуальних сфер, котрі є фоном для концепту; цілісність і нежорстка структурованість; динамізм, креативність як здатність до змін та наповнення новими змістами й ін. [1, с. 257; 2, с. 417–418]. Антонімічний характер і наявність бінарної опозиції є однією з головних ознак категоріального статусу концептів. Схильність концепту

об'єктивуватися через рядопокладені одиниці є важливою для нашого дослідження: не можна зрозуміти ДОБРО без ЛИХА, МИР без ВІЙНИ й ін. Нерідко негатив і позитив співіснують у вигляді антонімічних пар (СВІТЛО/ПІТЬМА, ДОБРО/ЗЛО, ЛЮБОВ/ЕНАВИСТЬ, ЖИТТЯ/СМЕРТЬ, МИР/ВІЙНА, ДРУГ/ВОРОГ тощо), що дає підставу науковцям говорити про бінарність і протиставлення як про два основні принципи впорядкування концептокорпусу природних мов [3].

Ми поділяємо думку Т. С. Семенін, С. М. Щербини та Н. М. Гоца про те, що термін «бінарні концепти» є найбільш коректним, адже відображає генетичну основу одиниць мислення структурувати елементи навколишнього світу за допомогою бінарних опозицій, дуалістичного світосприйняття. Бінарні концепти – це «ментальне утворення, яке структурує об'єкти навколишнього світу за характером їх різновекторного аксіологічного навантаження, а також протилежності як суттєвої ознаки ментального відображення світу загалом та кожного фрагмента дійсності зокрема» [4, с. 8].

Мета статті – дослідити асоціативне опитування носіїв мови, яке є важливим інструментом для вивчення образного складника бінарного концепту NÄHE. Для досягнення поставленої мети виконуємо такі завдання: аналіз результатів опитування; виокремлення асоціативних ознак досліджуваного концепту; застосування когнітивної метафори на матеріалі відповідей респондентів.

Матеріалом дослідження послуговували 100 анкет – відповідей носіїв німецької мови на поставлені питання.

Застосування вільного асоціативного експерименту виявляється досить простим і водночас ефективним засобом досліджень. Він дає фактичний матеріал для побудови асоціативних полів певних понять, реконструкції фрагментів мовної та концептуальної картин світу [5, с. 17], у даному випадку німецької.

Під час проведення експерименту ми звернулися до опитування інформантів, запропонувавши їм написати асоціативні реакції на NÄHE за допомогою іменників, прикметників, метафоричних образів, а також висвітленням ситуацій, у яких згадані асоціації проявляються. Результати тестування розділилися на чотири групи в залежності від емоційного, інтелектуального, фізичного й духовного досвіду. Імена асоціацій послуговували основою для виділення образних характеристик концептів. Із метою підвищення рівня достовірності результатів відібрані такі асоціації, які повторюються не менше, ніж два рази, та мають один корінь або синонімічне значення. Слова, які були вжиті один раз не наведені.

Поняття близькості інформанти розуміють як:

1) комфортне відчуття себе, свого внутрішнього стану, благополуччя та представлене таким іменниковим рядом: *Wohlbefinden, Wohlempfinden, Wohlgefühl, Wohlfühlen* (10%);

- 2) гармонія (*Harmonie* 4%);
- 3) упевненість у собі (*Sicherheit* 7%);
- 4) відчуття захищеності (*Geborgenheit* 15%);
- 5) щастя (*Glück* 5%);
- 6) задоволення (*Genuss, Spaß, Zufriedenheit* 10%);
- 7) надія (*Hoffnung* 3%);
- 8) успішність (*Erfolg* 3%);
- 9) інтелектуальність, креативність (*Intelligenz* 5%);
- 10) радість (*Fröhlichkeit, Freude* 10%).

Прикметникова та дісприкетникова палітра наводить такі прояви внутрішньої комфортабельності особи: захищений (*geborgen* 3%), затишний (*gemütlich* 3%), гармонічний (*harmonisch* 8%), впевнений (*sicher* 3%), щасливий (*glücklich* 7%), задоволений (*zufrieden, befriedigt* 3%), сповнений надії (*hoffnungsvoll* 4%), благополучний (*wohlfühlend* 3%), веселий (*fröhlich* 2%), активний (у значенні «непосидючий; той, що шукає гострих відчуттів; легкий на підйом» (*unbeschwert, gefährlich* 4%)).

Цікавий той факт, що іменниковому ряду відповідає аналогічно забарвлений прикметниковий ряд. Наведені асоціації співвіднесені з Я-світом/*Ich-Welt* та унаочнюють внутрішню стабільну, успішну, самозреалізовану, гармонійну особистість.

Концепт *NÄHE* асоціюється в носіїв німецької мови з такими концептами, як *Glaube* 8%, *Heiligkeit* 3% (віра, святість), що також стосується Я-світу/*Ich-Welt*, когнітивного сегменту – власні переконання, цінності, актуалізація духовного, емоційного досвіду (див. табл. 1).

Поняття близькості передбачає об'єднання людей, поєднаних або спільною діяльністю, або ж думками, поглядами, або просто знайомих: *Zusammenhalt* 5%, *Beziehung* 10%, *Zusammengehörigkeit* 3%, *Verbundenheit* 2%, *Verbindung* 2%, *Bindung* 2%, *Gemeinsamkeit* 3%, *Kontakt* 4%, *Gemeinschaft* 3%, *Bekannschaft* 2%, *Partnerschaft* 2%, *Gruppe, Kreis* 5%. Зазначені лексеми відображають **фізичний, духовний, емоційний досвід**. Загальна кількість становить 43%, тобто носії мови вбачають у близькості контакт, спільне перебування, зв'язок.

Наступними суміжними концептами до концепту *NÄHE* є: *körperliche Nähe* 3%, *Körperberührung* 4%, *Sex, Geschlechtsverkehr* 6%, *Sexualität* 3%, *Leidenschaft* 2%, *Zärtlichkeit* 4%, *Umarmung* 7%, *Anziehung* 3%, *Sympathie* 4% (тілесна близькість, сексуальність, пристрасть, симпатія). У наведених прикладах реалізується **фізичний, емоційний досвід**.

У німецькій лінгвокультурі концепт *NÄHE* співвіднесений із родом зайнятості, професією, професійною діяльністю: *Arbeit, Stuhl* 5%, *Verein* 2%, *Schule* 5%, *weitere Sprachkenntnisse*

3%, *Musik, Kunst* 2%, *Tanzen* 2%, *DVD-Player* 2%. Тут задіяні всі види досвіду – **фізичний, духовний, інтелектуальний, емоційний**.

Найбільша кількість вербалізаторів припадає на концепти «*Liebe*» (любов) 68%, «*Familie*» (сім'я) 58%, «*Freunde*» (друзі) 57%. Це відображає важливість даних понять для німецької лінгвоспільноти та є невід'ємним складником щасливого існування людини в суспільстві.

Наступними асоціативними ознаками близькості є: 1) людяність (*Menschlichkeit* 4%); 2) ввічливість (*Höflichkeit* 3%); 3) комунікативність (*Kommunikation* 2%); 4) дружельюбність (*Freundlichkeit* 4%); 5) прихильність (*Zuneigung* 7%); 6) співпереживання (*Mitleid* 2%); 7) готовність допомогти (*Hilfsbereitschaft* 3%); 8) уважність (*Aufmerksamkeit* 2%). Дані ознаки позитивно забарвлені й спрямовані на успішну комунікацію. Важливим для комуніканта є вираження позитивно конотованих емоцій *Gefühls-Nähe* 5%. Тут проявляється **духовний, емоційний досвід**.

Образ концепту *NÄHE* пов'язаний із поняттями довіри, довірливих відносин, вірності (*Vertrauen, Zutraulichkeit* 42%), де **втілюються духовний та емоційний досвід**.

Близькість до природи і тваринного світу (домашні улюбленці) експлікують такі асоціації: *Natur, Tiere, Haustiere, Kuscheltier* 7%. Від людини вимагається піклування, турбота, тобто затрати емоційних, тілесних сил – **емоційний, фізичний досвід**.

Таким чином, виокремлені асоціативні реакції інформантів відносимо до рівнів особистісного простору: **Я-світ/ Ich-Welt** (*Glaube, Heiligkeit, Harmonie, Sicherheit, Geborgenheit, Hoffnung, Glück, Genuss, Spaß, Zufriedenheit, Wohlgefühl, Fröhlichkeit, Höflichkeit, Freude, Intelligenz, Erfolg*) 16%, **Спів-світ/ Mit-Welt** (*Liebe, Familie, Freunde, Zusammenhalt, Zusammengehörigkeit, Gemeinsamkeit, körperliche Nähe, Körperberührung, Sex, Sexualität, Leidenschaft, Zärtlichkeit, Umarmung, Anziehung, Sympathie, Zuneigung, Mitleid, Freundlichkeit, Haustiere, Vertrauen, Zutraulichkeit*) 75%, **Навколо-світ/ Um-Welt** (*Partnerschaft, Bekannschaft, Gemeinschaft, Verbindung, Bindung, Arbeit, Stuhl, Verein, Schule, Hilfsbereitschaft*) 6%, **Чужо-світ/ Fremd-Welt** (*Kontakt, Gruppe, Kreis*) 3%

Виокремлені асоціації вживаються в різноманітних ситуаціях, де актуалізуються всі види людського досвіду:

1) святкування сімейних свят, проведення часу в родинному колі (*feiern; in der Familie zw. den Eltern, Geschwistern, Opa und Oma; kleine Geschwister (ihnen helfen, umarmen, trösten, etw. vorlesen, Geheimnisse);*

Таблиця 1

Імена асоціацій концепту *NÄHE* залежно від виду людського досвіду (у дужках вказано кількість асоціативних реакцій)

Вид досвіду	Іменник	Прикметник	Загальна кількість
Духовний досвід	<i>Harmonie</i> (4)	<i>harmonisch</i> (8)	12
	<i>Sicherheit</i> (7)	<i>sicher</i> (3)	10
	<i>Geborgenheit</i> (15)	<i>geborgen, gemütlich</i> (6)	21
	<i>Hoffnung</i> (3)	<i>hoffnungsvoll</i> (4)	7
	<i>Glück</i> (5)	<i>glücklich</i> (7)	12
	<i>Genuss, Spaß, Zufriedenheit</i> (10)	<i>zufrieden, befriedigt</i> (3)	13
Емоційний досвід	<i>Wohlgefühl</i> (10)	<i>wohlfühlend</i> (3)	13
	<i>Fröhlichkeit</i> (4), <i>Freude</i> (6)	<i>fröhlich, erfreulich</i> (2)	12
Інтелектуальний досвід	<i>Intelligenz</i> (5), <i>Erfolg</i> (3)	<i>unbeschwert, gefährlich</i> (4)	12

2) спільне перебування (*wenn man häufig zusammen ist; die Nähe einer Person brauchen; neben ein ander sitzen; j-n um sich haben; zusammen Freizeit genießen; für ein ander da sein; in jeder Situation im Alltag, in denen wir urteilen und Menschen für uns wichtig einordnen. Dennoch sind sie uns nah*);

3) дружні стосунки (*wenn man mit einer guten Freundin ein enges und gutes Verhältnis hat; intensive Freundschaft; unter Freunden erzählen; ausgehen*);

4) прояви любові (*unter sich liebenden Menschen haben; bei geliebten Menschen, wo eine gewisse Anziehung entsteht; küssen; Umarmung; wenn man jemanden gern hat und gerne in seine Nähe ist und sich dort wohlfühlt*);

5) церковне життя (*Glaube an Gott; im Gottesdienst*);

6) підтримка, допомога (*trösten; helfen; Beistand, Hilfe, Verständnis, Unterstützung im Alltag*);

7) спільні інтереси, зайнятість (*gemeinsame Interessen; Ps3 zusammen spielen; SMS schreiben; beim Basketball spielen*);

8) довіра (*wo Vertrauen herrscht, keine Geheimnisse*);

9) емоційна стабільність (*wohl fühlen; die Nähe einer Person ist so beruhigend und es macht Freude; Gefühle zeigen; Gefühlsmomente; Freundschaft, Familie, Liebe ist das, was glücklich macht*).

Бінарний характер асоціацій виражається через лексеми *Reichweite, Entfernung, Distanz* 6%, що постулює нерозривність існування досліджуваних концептів *NÄHE* та *DISTANZ*, їх бінарну природу.

Атрибутивна диверсифікація розділилася таким чином: 1) оцінний компонент (*gut 5%, schön 12%, wichtig 2%, nett 6%, wunderbar, wunderschön 6%, angenehm 11%*); 2) просторовий (*nah 9%, groß 2%, unendlich 3%*); 3) емоційний (*innig 5%, herzlich, warmherzig 3%, einfühlsam 3%, zärtlich 2%, mitfühlend 2%, lieb, liebhaft, liebevoll, liebenswert 17%, ehrlich 2%*); 4) кінетичний (*eng 5%, dicht 2%, kuschelig 6%*); 5) температурний (*warm 22%, wärmend 3%, strahlend 2%, heiß 2%*); 6) зоровий (*wenig Kosmetik 2%, hell 2%, diffus 2%*); 7) смаковий (*süß 3%*); 8) спрямований на співпрацю (*hilfsbereit, helfend 4%, verbunden 2%, vertraut, vertraulich, vertrauenswürdig, vertrauensvoll 16%, freundlich 8%, respektierend, respektvoll 3%, unterstützend 2%*).

Метафора – не лише образний засіб мови, а й феномен мислення й культури. Вона є незвичайним механізмом, яка відповідає за те, як людина на основі менталітету своєї національності сприймає і розуміє концепт [6, с. 74].

Метафоричне осмислення концепту *NÄHE* має такі образи:

1) локативний образ домівки, гнізда, батьківщина: *Haus, Umhaus, Zuhause, Wohnung, Nest, Heimat* 11%;

2) теплові образи: тепло/*Wärme* 36%, сонце/*Sonne* 10%, сонячні промені/*Sonnenstrahlen* 2%, ясність/*Helligkeit* 2%, світло від свічі/*Kerzenschein* 2%, вогонь/*Feuer* 2%, камін/*Kamin* 2%, світло/*Licht* 4%, які продукують не лише тепло, а й світло. Частково можна віднести *Frühling* як пору року, коли настає тепло;

3) природа: *Boden, Luft, Wasser, Meer, Wälder, Strand* 8%.

Цікавий образ *Schutzmantel*, хоча він ужитий один раз, проте яскраво уявляє поняття захищеності.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, образні характеристики концепту *NÄHE* відображають внутрішній світ/зовнішній світ особистості з відповідними їх проявами та впливами на комунікативну поведінку. Цікавим є той

факт, що найбільша частка проявів близькості припадає на Спів-світ/*Mit-Welt*. Це вказує на готовність німецької спільноти йти на контакт, але серед добре знайомих йому людей.

Перспективи подальших досліджень пов'язано з побудовою комплексної моделі бінарних концептів *NÄHE* та *DISTANZ*.

Література:

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
3. Белова А. Д. Соціолінгвістика. Навчальний посібник (англ. мовою) для студентів та аспірантів. К., 2021. 157 с.
4. Семегин Т. С. Динаміка семантичної структури бінарних концептів прекрасний/потворний в англійській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2011. 23 с.
5. Denysevych O. Study of the language consciousness of Ukrainians by the method of free associative experiment. *APPLIED LINGUISTICS-3D: LANGUAGE, IT, ELT*, 2024. P. 17–20.
6. Бондарчук О. Ю., Семенюк Т.П., Корнелюк К. В. Вербалізація концепту *FRAU* / *ЖІНКА* у сучасній німецькомовній пісенній ліриці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34(73). № 4. С. 72–78.

Lashchuk O. The binary concept *NÄHE*: results of the associative survey method

Summary. The article deals with the study of the figurative component of the concept *NÄHE* based on a free associative experiment. It allows to identify social stereotypes in the mentality of the German native speakers. The associative interview is one of the main methods for reconstruction of the figurative component. It makes possible to establish the specifics of the content in the concept *NÄHE* in the German linguistic consciousness. 100 native speakers of German, representatives of various professional and social groups, participated in it. The age of the informants is under 17–80 years. Native language was German. The test results of the test were divided into four groups depending on the emotional (*wohl fühlend, fröhlich, mitfühlend, warmherzig, einfühlsam, kuschelig, Wohlfühl, Fröhlichkeit, Freude*), intellectual (*Intelligenz, Gemeinsamkeit, Erfolg, unbeschwert*), physical (*Kontakt, Körperberührung, Sex, Umarmung, Hilfsbereitschaft, Partnerschaft*) and spiritual (*Heiligkeit, Vertrauen, Menschlichkeit, harmonisch, sicher, geborgen, hoffnungsvoll, glücklich*) experiences. The largest number is given for lexemes «*Liebe*» (love) 68%, «*Familie*» (family) 58%, «*Freunde*» (friends) 57%. This proves an important value for native speakers and is apperceived as a necessary attribute of the happy existence of a person in society. Applying the method of subjective definitions (questionnaire) the article implements the concept model verification with the following division in the four personal space levels (*I-World/Ich-Welt* 16%, *Co-World/Mit-Welt* 75%, *Around-World/Um-Welt* 6%, *Stranger-World/Fremd-Welt* 3%). The application of the subjective definitions method makes it possible to form the basis for the metaphorical comprehension of the concept under study: *NÄHE* – locative images of a house, nest, and Motherland (*Haus, Umhaus, Zuhause, Wohnung, Nest, Heimat*); nature (*Boden, Luft, Wasser, Meer, Wälder, Strand*); thermal images (*Wärme, Sonne, Sonnenstrahlen, Kerzenschein, Lichter, Kamin*).

Key words: binary concept, associative interview, cognitive metaphor, figurative component, levels of personal space.